

השפעתו של שמ"ר על קוראי יידיש

"פֿון די בענטשליכט צאנקט נאָך איינס, און פֿון די שטוב־נפֿשות איז נאָר איינע וואָך.

די עלטסטע טאָכטער.

די צעפֿלאַסענע האָר זענען רויט. דאָס פנים - געל: גענערט פֿון קאַרטאָפֿל ניט צו זאָט. אין די אויגן דאָך ברענט; די איינגעפֿאלענע ברוסט הייבט זיך און פֿאַלט, די דאַרע הענט ציטערן...

זי לעזט ביים צאָנקענדיקן ליכט שמ"רס אַ ראָמאַן. די ליפֿן ציטערן פֿאַר אומגעדולד.

זי איז צערודערט. זי שרעקט זיך; טאָמער גייט איר אויס דאָס ליכטל, און זי וועט נישט געווייר ווערן דעם סוף פֿון פיפערנאָטער!"

י. ל. פרץ, 'די לעזערין' (פרץ, 1944)

סיפורו הקצר הזה של י. ל. פרץ 'די לעזערין', הוא אחד התיאורים היפים והמרגשים ביותר, שמשקף את השפעתו של שמ"ר על קוראיו. בתמונה זעירה זו מתאר פרץ את הדלות ואת העוני בשפל המדרגה בביתו של ה'וואַסער טרעגער': לא היה שם לא אוכל ולא חלה, ואפילו לא יין לקידוש. לאחר שקידש על הלחם, נפלו שואב המים הזקן ואישתו על המיטה ונרדמו, וזה היה עונג השבת היחיד שנותר להם. ילדיהם נרדמו על רצפת האדמה החשופה. בתוך השפל האיום הזה רק הבת הבכורה הינה ערה: היא אינה מוטרדת מהרעב ומהעוני. היא נרגשת, ידיה רועדות, ליבה פועם בחוזקה. שקועה ברומן של שמ"ר, היא נחרדת רק מדבר אחד: שמא יכבה הנר, לפני שתגלה את סוף הסיפור...

כתיבתו הפורייה ביותר של שמ"ר, הדפסת יצירותיו באלפי עותקים, במהדורות חוזרות ונשנות, צמיחת דור סופרים שחיקו את סגנון כתיבתו, כל אלו מצביעים ללא ספק על הפופולאריות שלו בקרב קהל הקוראים. גם המבקרים התקיפים ביותר של שמ"ר, כמו שמואל ניגר, לא הכחישו את תרומתו החשובה של שמ"ר ביצירת קהל קוראים ביידיש. שמ"ר (בהמשך ל-א. מ. דיק) תרם רבות ליצירת קהל קוראים ביידיש, קהל שער אז לא היה מורגל בקריאת ספרות יפה, קריאה שהיא לשם הנאה ובילוי, ולא, כנהוג קודם לכן, רק קריאת ספרי קודש לשם מילוי חובות דתיים וקיום המצוות.

מבקרים אחרים ואנשי ספרות בני דורו של שמ"ר, ושלוס־עליכם בראשם, זעקו

נגד השפעתו ההרסנית והמזיקה (לדעתם) של שמ"ר על קוראיו. הם דרשו להחרימו ולהוציאו כלל מספרות יידיש.¹

ובכל זאת למרות יחסו של הממסד הספרותי כלפי שמ"ר, התלהבותם של אלפי קוראים והעדויות על הפופולאריות שלו, מזמינים לנתח את יצירתו ולנסות להבין את כוח השפעתו של שמ"ר על קוראיו.

אחת העדויות המאלפות, המפורטות והמעניינות ביותר על השפעת הקריאה ביצירותיו של שמ"ר על הקורא מוצגת בספרה של רחל פייגנברג די קינדער יאָרן, (וורשה, תר"ע).² ניתוח תיאוריה של רחל פייגנברג נוכח התלהבותה מיצירותיו של שמ"ר, חושף מעין 'אנטומיה' של הקריאה והשפעותיה.

רחל פייגנברג גדלה והתחנכה בסוף המאה ה-19 בלובאן, עירה ליטאית קטנה. משפחתה היתה אמידה ואדוקה מאוד, סבה היה רב העיירה. אביה של רחל, בן הרב, היה למדן וידען גדול בגמרא ובקבלה. לצד בקיאותו בלימודי הקודש הוא אהב ספרים, והתעניין גם בנושאים השונים מתרבות העולם כמו היסטוריה ופילוסופיה (פייגנברג, תר"ע, עמ' 17). כשנפטר בגיל צעיר, נשארה אלמנתו, אמה של רחל, אמונה על חינוך ילדיה. היא העניקה לרחל את ההשכלה המרבית האפשרית שניתנה לבנות בתנאי העיירה הקטנה באותה תקופה. רחל למדה תחילה לקרוא אצל מלמד אחד, אחר כך הרחיבה את השכלתה אצל שני מלמדים נוספים: האחד לימד תנ"ך ולשון קודש, והשני – רוסית וכתיבה ביידיש. בהמשך הגיע לעיירה מורה חדש, משכיל, ללמד את ילדי הגביר, ורחל הצטרפה בהתלהבות ובחריצות ללימודים איתו.

מילדותה נמשכה רחל באופן מיוחד לקריאה. היא קראה את כל מה שמצאה בארון הספרים המסורתי של סבתה – ספרי מוסר, וסיפורים על רבנים וצדיקים. את תאוות הקריאה שלה מכנה רחל פייגנברג 'היצר הרע', כאשר כל שבת היא נאבקת ביצר הרע הזה, כשברצונה לקרוא סיפורים, אך חובתה היא – התפילות והקריאה המקובלת והנדרשת בשבת קודש: הפרשה, פרקי אבות, ספר נחלי צבי ושבת מוסר. כך מתארת המחברת בספרה את מאבקה הפנימיים:

1 כאן ובהמשך, דיון מפורט ומקיף על יצירתו של שמ"ר במזרח אירופה, ועל היחס של הביקורת כלפיו, ראה במאמרי: "ראשיתו של שמ"ר ביידיש", חוליות, מס' 2, 1994; "שמ"ר לאור שמ"ר'ס משפט לשלום-עליכם", חוליות מס' 5, 1999; "שמ"ר הפובליציסט", חוליות מס' 9, 2005.

2 רחל פייגנברג-אמרי (1885-?). סופרת ועיתונאית, נולדה בלובאן, רוסיה לבנה. בנעוריה למדה כתיבה ביידיש, עברית ורוסית. לאחר מות הוריה הגיעה לאודסה. למדה בשווייץ, היתה מורה בוולין. פרסמה את חיבוריה בכתבי עת שונים כמו פֶּרִינְד, הַיִנְט, אייראָפּעישע ליטעראַטור ואחרים. ב־1919 חוותה את הפוגרומים באוקראינה ופרסמה חומר תיעודי על כך בין היתר גם בפֶּאָרווערטס ובטאָג, נ"י. עסקה גם בתרגום. ב־1924 עלתה לארץ ישראל. ב־1926 הגיעה לפולין, ואחר כך חיה בפריז, שם עסקה באיסוף חומר ותרגום יצירותיו של שלום שוואַרצבאָרד. ב־1933 חזרה לארץ ישראל. ייסדה את ההוצאה 'מאסף', שעסקה בתרגום יצירות מספרות יידיש לעברית. מאז כתבה בעיקר בעברית. כלת פרס ע"ש חיים גרינברג לשנים 1964-1965.

עס פֿלעגן שטרייטן דער יצר־הטוב מיט'ן יצר־הרע – די מצווה פֿון דאָוונען
און דער חשק פֿון לייענען ביכלעך (שם, עמ' 41).

תיאור לימודיה ואהבת הקריאה של רחל פייגנברג בצעירותה הוא חשוב כדי להדגיש את העובדה, שכאשר נחשפה רחל לסיפוריו של שמ"ר, היא אמנם היתה קוראת צעירה (בגיל העשרה), אך היא לא היתה מהקוראות הפשוטות והבורות, כפי שנהוג היה לתאר את הקוראות הטיפוסיות של שמ"ר. היא היתה קוראת צעירה ומשכילה, שאהבה מאוד לקרוא והיתה כבר מורגלת בקריאת הספרים. אחד הספרים של שמ"ר, שיותר מאחרים שבה את ליבה של רחל היה הרומן דער קאַטאַרזשניק (וילנה, 1878?). בין יתר תיאורי ילדותה, מתעכבת המחברת באופן מיוחד על הספר הזה, על מאמציה המיוחדים להשיגו, ועל רשמיה העזים מקריאתו. מסתבר, לפי דבריה, שבאותה תקופה (סוף המאה ה־19), הספר היה כה פופולארי ומבוקש, עד שהיה קשה מאוד להשיגו:

דערהויפט האָט זיך מיר געוואָלט לייענען שמ"ר'ס ראָמאַן דער קאַטאַרזשניק, פֿון וועלכן הערשקע דער טערקל פֿלעגט שטענדיק רעדן. נאָר דעם 'קאַטאַרזשניק' איז געווען זייער שווער צו קריגן, ווייל ער איז שטענדיק געווען פֿאַרנומען. קיינער קאָן זיך אים זאָט ניט אָנלייענען (שם, עמ' 57).

כדי להשיג את מבוקשה, רחל מחליטה לעשות מעשה נועז: היא פונה אל אחד העגלונים בעיירה, עגלון כעסן ורגזן במיוחד, ומבקשת ממנו להביא לה את הספר מהספרייה שבעיר הגדולה סעלץ. היא מצפה לספר בקוצר רוח ובכיליון עיניים, וכאשר היא זוכה סוף סוף לאחוז במשא נפשה – שוקעת כל כולה בקריאה, תוך התנתקות מוחלטת מן המציאות. עד כדי כך נסחפת רחל בתוך הקריאה, עד שהיא, הנערה האדוקה, שוכחת, לתדהמתה ולחרדתה, לומר קריאת־שמע לפני השינה... עד כדי כך יקר וחשוב לה הספר, עד שהיא נועלת אותו בתוך הארון מחשש שמא המשרתת תגנוב לה אותו (אותה המשרתת, אגב, נתפסה בעבר 'על חם' בעת גניבה, ואז רחל גוננה עליה. אולם כשמדובר בספר – השמירה עליו קפדנית יותר מאשר על הרכושו!).

לאורך עמודים שלמים מתארת רחל פייגנברג את התרשמותה ואת התלהבותה מספרו של שמ"ר,³ מחווה דעה ומותחת ביקורת על התנהגותם של הגיבורים. מתוך השקיעה המוחלטת בקריאה, היא רק חושבת וחולמת על גיבורי הספר, כאילו הם היו אנשים חיים. בתודעתה של הקוראה מתערבבת לעיתים עלילת הספר עם המציאות, עד שהיא כמעט ואינה מבחינה בהבדל ביניהן. כך, לרוגמא, הגיבור הראשי בספר מאוד מוצא חן בעיני הקוראה הצעירה, אך היא אינה מעיזה לחשוב עליו, כי הוא כבר שייך למישהי אחרת – לגיבורת הספר, ורחל בשום אופן אינה רוצה לקחת אותו ממנה... (שם, עמ' 113).

3 רחל פייגנברג מתייחסת לשמ"ר בספרה בעיקר בעמ' 56-57; 105-125.

גיבורי הספר, צרותיהם ושמוותיהם, רחל דואגת וחוששת מאוד שמא יהיה סוף רע לסיפור, אך שמ"ר מפתיע אותה עם סוף טוב, ורחל שמחה נוכח גילוי עולם האמת והצדק: עונש לרשעים ושכר טוב לגיבורים הטובים.

לדבריה של רחל, היא אף נחשפת בספר לעניינים ולנושאים שעד אז כלל לא היתה מודעת להם. כך, לדוגמא, היא מתרשמת מאוד מתיאור חיי העושר והפאר של האצילים היהודים, וכן מהעובדה, שבחור ישיבה אדוק יכול לצאת ללמוד ולהפוך לרופא. מכאן, שהקריאה תרמה לגילוי עולמות חדשים ומושגים חדשים בחיים, נוסף לשלהוב הדמיון, שקיעה בעולם החלומות והתנתקות מהמציאות.

בהשפעת הנקרא רחל חולמת על חתנה העתידי, שחייב להיות סטודנט ואחר כך רופא, כמו בספר. היא מתכננת את עתידה כאשת רופא, ומתחבטת בבעיות השילוב של החיים המודרניים והשמירה הקפדנית על המסורת היהודית (ההתחבטות הזאת היא ברוח שמ"רית, אף שהמחברת אינה מודעת לכך). בדומה לגיבורותיו של שמ"ר, רחל מכנה את חתנה הדמיוני בשם 'ליבער יאָזעף'. (אגב, 'ליבער יאָזעף' שהופך מבחור אדוק לרופא הוא גיבור ראשי בספרו של שמ"ר **חאָצקל דער באַבעס זון** [וילנה, 1876] וכמו כן אחד הגיבורים בדער **קאָטאַרזשניק**). ובאשר לייחוסה היא, והתאמתה לתפקיד אשת רופא, רחל הצעירה מחזקת את ערך עצמה בכך שהיא אומרת שאמנם אין לה השכלה כמו לאחיה, אך היא בכל זאת לא סתם נערה: היא נערה שקראה ספרים, ולא סתם 'אבי וואָס', אלא היא קראה את כל שמ"ר!

געלייענט האָב איך זייער אַ סך און ניט אַבי וואָס: אויך שמ"ר'ס אַלע ווערק איבערגעלייענט (שם, עמ' 118).

כאן הקריאה ביצירותיו של שמ"ר מתקבלת כגורם גם להערכה עצמית וגם להערכה בעיני האחרים.

התלהבותה של רחל מקריאת הספרים משפיעה גם על סביבתה. ראשית, היא מתארת כיצד ניסתה לשכנע ולהרגיל את חברתה הטובה מלכה לקרוא ספרים. אמנם הדבר לא עלה יפה, ומלכה לא נמשכה לספרים כמו רחל, אך גם היא לא עמדה בפני קסמיו של שמ"ר, והתלהבה מאוד מיצירתו די גן עדן פייגעלע (וילנה, 1876):

דערהויפט האָב איך זי געוואָלט איינגעוויינען צו לייענען ביכלעך, אָבער דאָס לייענען פֿלעגט זי ניט אינטערעסירן. נאָר מיט איין געשיכטע האָב איך זי איין מאָל פֿאַראַינטערעסירט. דאָס איז געווען די געשיכטע מיט דעם גן עדן פֿייגעלע. דאָס ביכל האָט מלפּהן געבראַכט צו טרערן. ווען דער פֿאַרפֿאַסער פֿון דעם ביכל קאָן מלפּהן, וואָלט ער זיך זייער געפֿרייט, וואָס זיין ווערק האָט אַרויסגערופֿן טרערן אַפֿילו ביי אַזאַ קאָלטער נשמה, ווי מלכה איז געווען (שם, עמ' 56-57).

שנית, רחל יצרה סביבה מעין חוג קריאה: מכיוון שזכרה היטב בעל פה את כל

מה שקראה, היא היתה אוספת סביבה את חברותיה, והיתה מספרת להן בעל פה את מה שהיא קראה בספרים. לעיתים גם נשות העיירה המבוגרות יותר היו מצטרפות לחוג המאזינות. אז, במקום לספר מסיפורי מעשיות של שמ"ר, רחל היתה מספרת להן מספרי המוסר שקראה בספרים של סבתה. כאן רואים אצל המספרת הצעירה את היכולת להתאים את סוג הסיפור לקהל המאזינים (שם, עמ' 57).

מעניין, שבין שאר הספרים שרחל קראה באותה התקופה, שהיו בעיקר סיפורי אהבה, היא מציינת במיוחד רק את שמ"ר, כי, לדבריה, המחברים האחרים כמעט שלא עניינו אותה:

איך האָב איבערגעלייגענט פֿיל ווערק פֿון שמ"ר'ן און פֿון אַנדערע שרײַבער, פֿון וועלכע איך געדענק אַפֿילו ניט די נעמען, ווייל אַ חוץ שמ"ר'ן האָבן אַנדערע מיך ווייניק אינטערעסירט (שם, עמ' 115).

רק את יצירתו של דינעזאן דער שוואַרצער יונגעראַנטשיק מציינת רחל באופן מיוחד כי גם אותה סיפרה בעל פה לחברותיה והסיפור סחט דמעות מעיניהן של המאזינות...

הקריאה מביאה את רחל פייגנברג הצעירה אל הכתיבה. באותה תקופה היתה הנערה שרויה במצוקה אישית קשה: אמה היתה חולה אנושות, על כן נאלצה רחל להתמודד בכוחות עצמה עם ניהול משק הבית, עם ניהול העסק המשפחתי, ועם מצבה הקשה של האם. רחל הרגישה צורך עז לחלוק עם מישהו את כאבה, ולשפוך בפני משהו את מר-ליבה. אולם היא חשה בודדה מאוד בסביבתה הקרובה, בחברה הקשוחה והנוקשה של אנשי העיירה. היא היתה מודעת לכך שבעירה מגנים אותה על דבקותה המתמדת בקריאה, ועל כך שהיא ממלאה את ראשה בשטויות (לפי תפיסתם של אנשי העיירה) בשעה כה קשה. על כן עדיף לה לנצור את ליבה ואת לשונה בפניהם:

מיין האַרץ איז מיר געווען פֿאַרביטערט. איך האָב זיך געפֿילט זייער עלנט. איך וואָלט, דאַכט מיר, געוואָלט עמעצן דערציילן מינע צרות, נאָר וועמען, טראַכט איך וועל איך דערציילן? (...) בעסער וועל איך מינע צרות פֿאַרשליסן ביי זיך אין האַרצן (שם, עמ' 119).

בהעדר נפש מבינה ומנחמת במציאות, נזכרת רחל באהובה הדמיוני, ב'ליבער יאַזעף' שלה, ומחליטה לכתוב לו מכתב מתוך כמיהה לעידוד ולנחמה:

דאָ האָב איך זיך דערמאַנט אין דעם העלד פֿון מיין אייגענעם ראַמאַן, וואָס איך אַליין האָב באַשאַפֿן. (...) ווי אַזוי וואָלט ער מיך געטרייסט אין זיינע בריוו! ער וואָלט דאָך אמת פֿאַרשטאַנען מינע שמערצן! (שם, עמ' 120)

כתיבת המכתב מאפשרת למחברת לא רק לתאר את תלאותיה ובכך להקל על

כאבה, לא רק להתוודות באהבתה אל הנמען הדמיוני, אלא אף לגלות את כישוריה באמנות הכתיבה, כשהיא מציינת לעצמה:

דער בריוו איז פֿאַרט געווען גוט אויפֿגעשריבן (שם, עמ' 120).

לאחר חוויית המכתב הראשון, חשה רחל שברצונה לקבל מענה לחיבורה. ללא כל היסוס, היא ניגשת מיד למלאכה, וגם הפעם רווה נחת מהתוצאה:

איך וואָלט וועלן, קלער איך, האָבן אַן ענטפֿער אויף אים. און ניט לאַנג געטראַכט, נעם איך באַלד נאָך אַ בויגן פֿאַפּיר און שרייב באַלד אַנ'ענטפֿער אויף מיין בריוו. דאָס איז געווען אַ בריוו פֿול מיט טרייסט און מיט ליבע. איך האָב זיך אַליין געוונדערט, וואָס ער איז אַזוי גוט אויסגעקומען (שם, עמ' 120).

כך, במשך חודשים שוקעת רחל בהתכתבות ענפה, ויוצרת רומן אפיסטולרי שלם עם אהובה הדמיוני. היא מספרת לו על ייסוריה ועל תלאותיה, ושואבת ממכתביו את התמיכה והנחמה שכה נחוצים לה. ואם לא די בכך – הנערה רחל כל כך מתלהבת מפרי דמיונה, מחתנה 'האפיסטולרי', עד שהיא אינה מתאפקת, ומראה את 'מכתביו' אליה לחברתה הטובה והמוכרת – מלכה. כנראה שבזכות סגנון הכתיבה ותוכנם של המכתבים, החברה אינה מטילה ספק באמינותם של המכתבים הללו. כדי להשתיק את קנאתה של חברתה, רחל יוצרת גם עבור מלכה חתן 'אפיסטולרי' שכזה. כתוצאה מכך היא מוצאת את עצמה רוקמת במקביל כבר שתי עלילות, ושתי מערכות אהבה אפיסטולריות, הניזונות מרשמי הקריאה שלה. פרט מעניין הוא, שלא רק החברה של רחל, אלא גם אנשי העיירה מאמינים לבדיה הזאת. כמובן, שבלהט 'ההתכתבויות' רחל זונחת לגמרי את כל חובותיה, מתנתקת מהמציאות ומהשגרה, ועל כך זוכה לגערות ולגינויים ביתר שאת מצד אנשי העיירה (שם, עמ' 125).

וכשכל האמת יוצאת לאור וכל החלומות מתנפצים – לא רואה הנערה רחל לעצמה דרך אחרת אלא להתאבד. אך גם ההתאבדות צריכה להתנהל לפי כללי הרומנים – עם זר פרחים על הראש:

מיר האָט זיך זייער געוואָלט פֿאַרסמען מיט אַ קראַנץ אויפֿן קאָפּ, ווי אַ געוויסע העלדן פֿון אַ ראָמאַן האָט געטאַן (שם, עמ' 132).

התיאורים הללו מעידים על תהליך יצירתי שהתפתח בעקבות הקריאה: קריאה, שהלהיטה את דמיונה של הנערה רחל, על רקע מצוקה אישית קשה, והביאה לראשית כתיבתה של הסופרת רחל פייגנברג.

על פי שתי הדוגמאות המוצגות כאן: 'די לעזערין' ל-י. ל. פרץ וזיכרונותיה של רחל פייגנברג, שמהוות, האחת – תיאור אמנותי, והשנייה – תיעוד ביוגרפי, ניתן להתרשם וללמוד על היבטים מרכזיים של השפעת שמ"ר על קוראיו. חוקרת הספרות איריס פרוש בספרה נשים קוראות: יתרונה של שוליות, (תל

אביב 2001), מצביעה על העובדה, שהשפעות הקריאה על הנשים היהודיות בסוף המאה ה-19 הובילו אותן לכיוון החילון והמודרנה. בעקבות הקריאה ברומנים התחילו נשים רבות להתנגד לנישואים בשידוך ולחפש אהבה ורומנטיקה, לאמור: זיקה הדוקה ובלטת יותר בין הקריאה ברומנים לבין מחאתן של הנשים התגלתה עם הופעתן של נשים שסירבו לנישואי שידוך וכפייה ודחו את תלמידי החכמים שהוריהן הועידו להן (פרוש, 2001, עמ' 167).

בהמשך הדיון על השפעת הרומנים של שמ"ר על הקוראות מציינת המחברת: ניתן אפוא לשער שהקריאה ברומנים אכן טיפחה את אידיאל האהבה והרומנטיקה ועוררה בקרב חלק מן הנשים הקוראות בוז לתלמידי הישיבה, שאינם בקיאים בהוויות העולם (שם, עמ' 168-169).

גם תיאוריה של רחל פייגנברג מחזקים טענה זאת: אמנם בגילה לא דובר עדיין על שידוך, אך בכל מעשיה ותיאוריה בולטת הכמיהה לאהבה ולרומנטיקה. כמו כן דמות אהובה הדמיוני שהיא יצרה לעצמה על פי רשמי הקריאה, היא דמות של סטודנט, של רופא; לא דמות של בחור ישיבה, אלא של איש העולם המודרני...

אין ספק שהשפעתו של שמ"ר היתה מורגשת בתחום הזה. אולם שמ"ר, כמחבר רגיש להתרחשויות זמנו ולהלכי-הרוח של תקופתו, הבין גם את הסכנות הטמונות ברדיפה אחר ההשכלה והמודרנה. שמ"ר ראה, שתהליך החילון וההתמשכלות ללא כל הבחנה עלולים להביא להתבוללות מוחלטת ולעזיבת היהדות. על כן בחלק מיצירותיו הוא מביא 'תרופה שכנגד', וכותב על עדיפות השידוך המסורתי מתוך בחירתם השקולה של ההורים, על פני שאיפתם של הצעירים להתאהבות. דוגמא לכך נמצא ביצירתו דער געבענטשטער פאטש (בערדיטשוב, 1887), יצירה שמתארת את חיי היהודים באודסה, נוכח גילויי ההתבוללות שם ובהשפעתה. ביצירה אחרת דער ספעקולאנט (וילנה, 1886) הוא מעמיד ללעג ולקלס את כל רודפי 'האהבות' והגינונים האירופיים. מעל דפי כתבי העת שלו⁴ הוא מנסה לשכנע את קוראיו להרחיב את החינוך היהודי, להרבות בקריאת הספרות היהודית, שעדיפה על הספרות הלועזית, ולטפח את יהדותם.

חשוב להוסיף שהשפעתו של שמ"ר ניכרת לא רק על הנשים הקוראות אלא גם על הגברים, שהעידו על השפעות שונות ומגוונות שנבעו מהקריאה ביצירותיו של שמ"ר. הסופר אברהם רייזען מביא מרשמי ילדותו, ומתאר את התלהבותו ואת התלהבותם של בני משפחתו מהרומנים של שמ"ר. הוא אף מתאר את הנכונות של הוריו לחרוג ממנהגי החסכנות המקובלים במשפחתו, כדי לרכוש את ספריו של שמ"ר. רייזען מציין, שהרומן של שמ"ר "דער רייכער בעטלער" היה הספר הראשון מבין הספרים שקרא, אשר הרשים אותו עד כדי כך, שפרקים שלמים ממנו ידע

4 ראה לעיל, הערה מס' 1.

כמעט בעל פה.⁵ שמואל בערדיטשעווסקי, במאמרו "ערינערונגען און געדאנקען וועגן ערציונג און ליטעראטור", המתפרסם ביודישעס פאָלקסבלאַט, 1887, מס' 1 ו-3, אומר שביצירותיו של שמ"ר מוצאים לא רק אהבות, אלא גם תיאורי הווי יהודי. הוא מציין במיוחד את חשיבות ביקורתו של שמ"ר על הקנאות הדתית, ביקורת שחושפת את התוצאות ההרסניות של ה'פאָנאטיזמוס'.⁶ גם רב סדן כותב באחד ממכתביו האישיים, שהוא קרא כמעט את כל יצירותיו של שמ"ר, ולא בילדותו (כלומר, עדותו אינה התרשמותו של נער נלהב, אלא דעתו של איש בוגר וחוקר מובהק של ספרות יידיש ועברית). סדן התרשם באופן מיוחד מהאוצרות הלשוניים ביצירותיו של שמ"ר, לאמור:

אני קראתי כמעט את כל שמ"ר, ולא בילדותי (בה לא קראתי אפילו שורה אחת), אלא לשמה, ויש עמי מילון של ניביו וכו', ומצאתי פנינים של ממש.⁷

באמצעותו של רב סדן אנו נחשפים לעדות מעניינת נוספת אודות השפעתו של שמ"ר על קוראיו, היא עדותו של מנשה הלפרן. בספרו אבני מפתח: מסות על סופרי יידיש, מקדיש סדן פרק למנשה הלפרן⁸ בשם "גוילים". בתוך הפרק הזה, העוסק בספר הזיכרונות החשוב הזה של הלפרן פארמעטן (גוילים), מביא סדן את רשמיו של מנשה הלפרן מהקריאה ביצירותיו של שמ"ר. לפני הציטוט מדבריו של הלפרן מציין סדן:

בעל הזיכרונות שלפנינו, שאינו בא אלא למסור עדות מהימנה, מספר לתומו:

ובהמשך, מדבריו הישירים של הלפרן עצמו:

האדם הפשוט נמשך לרומנים של שמ"ר כאבן־שואבת. היה בהול על הספר, ממש רץ לשמוע מפי מקריא בחדר־המסיבה, או בביתו של מישהו.

5 ראה: אברהם רייזען, "צום 25 יאָריקן יאָרצייט פֿון שמ"ר", בתוך: ר. שאַמער־באַטשעליס, אונדזער פֿאַטער שמ"ר, ניו־יורק, 1950, עמ' 199-205.

6 על עניין זה ראה גם: ס. גרייס־פולק, "שמ"ר לאור שמ"ר'ס משפט לשלום־עליכם", חוליות מס' 5, חורף 1999.

7 ממכתבו של רב סדן אל מרדכי שטריגלער, עורך אידישער קעמפֿער, מחדש סיון, 1956. מובא לראשונה אצל: ס. גרייס־פולק, יצירתו של נחום מאיר שייקעוויטש (שמ"ר) ביודיש מראשית דרכו במזרח אירופה (1876) עד להגירתו לארה"ב (1889), עבודת גמר לקראת תואר מוסמך, ירושלים, 2005. ראה צילום המכתב בהמשך. אני מודה ליחיאל שיינטוך שהפנה את השומת ליבי למסמך זה.

8 מנשה הלפרן (1871-1960), סופר, עיתונאי ואיש עסקים, יליד וולין, שראה עולם במשך קרוב ל-90 שנות חייו. ספר זיכרונות פארמעטן: זיכרונות און שילדערונגען, סאָן פאולו, ברזיל, 1952, נחשב לאחת האוטוביוגרפיות החשובות במיוחד ומעוררות עניין. עיין: ערך "האַלפערן מנשה" בלעקסיקאָן פֿון דער נײַער יודישער ליטעראַטור, כרך ג, ניו־יורק, 1960, עמ' 29-30.

במשך הזמן היה מאזין כזה כופה את עצמו ללמוד, שיוכל בעצמו לקרוא רומן. הריני זוכר עשרות-עשרות יהודים יגעים ועמלים כאלה בשנות-עמידה. הם היו אומרים: לא ידעתי, כי לדעת לקרוא ז'ארגון הוא דבר קשה כל-כך. הם היו תמהים, שהרי ידעו להתפלל, ותפילה הלא קשה מז'ארגון. ובינתיים עלה המון הקוראים במניינו חודש-חודש. בעיקר מתוך סקרנות לדעת משהו, שלא ידעו קודם.

רוב הקלאסיקאים בספרות יידיש התחילו כאחד עם שמ"ר, או בראשית הופעתו. הם נעשו תפארתה של הספרות, אבל אפילו אחד מהם לא הספיק להשפיע כמותו על הקורא ועל לשונו.⁹

חשוב להדגיש שהלפרן מתאר גברים בוגרים דוברי יידיש ("יהודים יגעים ועמלים כאלה בשנות-עמידה") בתור קהל הקוראים של שמ"ר, ולא ילדים ונשים פשוטות, כנהוג לתאר את קוראיו הטיפוסיים של שמ"ר, על פי הגישה הסטריאוטיפית הנפוצה. תיאורו המאלף הזה של מנשה הלפרן מסכם ומתמצת את השפעותיו העיקריות של שמ"ר על קוראיו: הוא מדבר על המעניין והמושך ("אבן שואבת") ברומנים של שמ"ר; על סיפוק הסקרנות; על לימוד וחשיפה לחדש וללא ידוע; על הנכונות להשקיע מאמצים מיוחדים כדי לקרוא את שמ"ר (כאן מדובר אפילו על המאמץ ללמוד לקרוא, כלומר, השאיפה לקרוא את שמ"ר ביידיש תורמת להתקדמות ולשיפור היכולות האישיות של הקורא); עיצוב מנהגים חברתיים – מנהגי הקריאה בצוותא.

גם על פי התכנים של יצירותיו ניתן להתרשם ולהסיק מסקנות על השפעותיו של שמ"ר על קהל קוראיו. שמ"ר כתב על נושאים מוכרים ומובנים לקורא, שקל היה להבינם ולהזדהות עמם: הוא כתב על המשפחה, על השידוכים, על השאיפה להשכלה ועל החרדה מהמרת הדת. הוא תיאר ביצירותיו לא מעט נשים חכמות, חזקות ובעלות יוזמה, 'נשות חיל', שכמותן הכיר במשפחתו, ודמותן יכלה בהחלט להוות דוגמא לקוראות. הוא הטיף לפרודוקטיביזציה, ברוח ההשכלה, ונתן בתיאוריו עדיפות ברורה לטיפוס משכיל אך נאמן ליהדותו, על פני הקנאי, וגם על פני המתמשכל והמתבולל. יחד עם זה שמ"ר הציג ביצירותיו מושגים וערכים חדשים, בלתי מוכרים לקוראיו, ובכך חשף אותם לעולמות חדשים, סיפק את סקרנותם, ידע לרגש, לחנך ולגרום הנאה מרובה לקוראיו.

השפעתה של הקריאה בשמ"ר היתה, כפי שראינו עד כה, מגוונת ומכוונת לנשים ולגברים כאחת. השפעה זאת היתה משמעותית בעיצוב זהות יהודית מודרנית מתוך מגמות נגד כל קיצוניות וגלישה להתבוללות. כפי שראינו, השפיע שמ"ר לא רק על הקורא הפשוט, גבר או אישה, אלא גם על סופרי יידיש המודרנית כמו י. ל. פרץ, רחל פייגנברג, אברהם רייזען, מנשה הלפרן ואחרים.

9 מצוטט מתוך: דב סדן, אבני מפתח: מסות על סופרי יידיש, כרך ראשון, "גיליוס: על מנשה הלפרן", עמ' 298-305, תל אביב, 1961.

מראי מקום

- גרייס־פולק ס.: 'ראשיתו של שמ"ר בידידיש', חוליות 2, קיץ 1994, עמ' 69-87.
- גרייס־פולק ס.: 'שמ"ר לאור שמ"רס משפט לשלום־עליכם', חוליות 5, חורף 1999, עמ' 109-169.
- גרייס־פולק ס.: 'שמ"ר הפובליציסט', חוליות 9, קיץ 2005, עמ' 161-195.
- גרייס־פולק ס.: 'יצירתו של נחום מאיר שויקביץ' (שמ"ר) בידיש מראשית דרכו במזרח אירופה (1876) עד להגירתו לארה"ב (1889)'. עבודת גמר לקראת תואר מוסמך, ירושלים, 2005.
- לעקטיקאָן פֿון דער נייער ייִדישער ליטעראַטור, ערך 'האַלפּערן', כרך 3, ניו־יורק, 1960, עמ' 29-30; ערך 'פֿייגנבערג (אמרי) רחל', כרך 7, ניו־יורק, 1968, עמ' 343-346.
- סדן ד. 1961: אבני מפתן: מסות על סופרי יידיש, כרך ראשון, 'גוילים: על מנשה הלפרן', תל אביב, 1961, עמ' 298-305.
- פייגנברג ר. תר"ע: די קינדער יאָרן, וורשה, תר"ע.
- פרוש א. 2001: נשים קוראות: יתרונה של שוליות, תל אביב, 2001.
- פרץ י. ל. 1944: אַלע ווערק, "די לעזערין", צווייטער באַנד, בואנוס איירס, 1944.
- שאַמער־באַטשעליס ר. 1950: אונדזער פֿאַטער שמ"ר, ניו־יורק, 1950.